

КРЪПКИ ПО ПАМЕТА

I УЧИТЕЛЯТ

В просветното дело на Стара Загора от времето на Възраждането е останало името на учителя по естествена история Атанас Беляев от Чирпан - една от онези чувствителни и меланхолични натури, към които съдбата никога не е благосклонна.

Завършил естествени науки в Киев. Прави впечатление портретът му; висок, слаб и прегърбен, с вечно наведена глава и бавна походка. През 1865 г. Тодор Икономов пътувал заедно с него от Киев - тъкмо Беляев завършвал и се прибирал в България. През целия път той самоуверено и приповдигнато говорел, като украсявал речта си с разпалени жестове, как ще се съгласи да работи само на поста главен учител, който единствено му се полагал при неговото образование, и то непременно в Пловдив или Търново, при заплата не по-ниска от 18 000 гроша. През същата година обаче безизходицата го принудила да започне работа в старозагорското главно училище - и то при три пъти по-ниско заплащане от мечтаното. В средата на годината внезапно изчезнал, с което предизвикал криза в просветното дело на града. През 1868 г. при постъпването си в пловдивското епархийно училище Атанас Илиев го видял отново там. Преподавал логика - по някаква, по думите на горепосочения, странна ирония на съдбата. Бил още по-прегърбен, с още по-наведена глава и същата бавна и провлачена походка. Живеел изолирано. В целия му външен вид се появило нещо мрачно. През зимата нещата се повторили. Атанас Беляев ненадейно изчезнал, като оставил гимназията без учител.

Последните данни за него са отново от Тодор Икономов, който го намерил в Стара Загора през 1876 г. Бил измъчен от несполуки и разочарования. Гласът му бил тих и пресеклив. Вече не говорел за

директорски места и големи заплати. Търсел единствено спокойно кюше и парче хляб да преживее. Бил готов да служи и за 600 гроша годишно. Потънал в изолация и бедност починал през май, същата година, от туберкулоза - вероятно в хладния полумрак на някоя от "тия малки и низки къщички", за които споменава със съжаление към обитателите им Димитър Илков.

Този висок и вероятно неглупав човек дълго не можел да разбере, че България съвсем не била място, където може да се мечтае за житейски успехи или пък да се реализират големи амбиции. Той се върнал от Киев, изградил при университетски условия в себе си един все пак относително разумен свят, в който обстоятелствата позволяват поне донякъде човек да мисли за достойнството си, да крои планове и да получава придобивки в съответствие с ценза и работата си - т. е. свят на сравнително поцивилизовани отношения. Това, че на няколко пъти напуснал училищата, в които преподавал, говори, че много време не могъл да се раздели с илюзиите и се опитвал да ги спаси чрез малките си бунтове. Явно последният период на боледуване бил и време на осъзнаване, а с това и на победа на тогавашната действителност над него - нещо, което не успял да понесе. Умрял в самота и отчаяние, обречен още от миговете на завръщането си на отчуждение от света, който донесъл в представите си и който сигурно търсел.

Склонните да виждат в културата и духовността свое призвание винаги подхранват отношението си към живота, ако не с илюзии, то с особени надежди, извиращи някъде от дъното на светогледа и образованието им. И търсят мястото си в къс действителност, който поне отчасти би им позволил да ги запазят. България обаче не предлагала нищо такова и Атанас Беляев заплатил сблъсъка с нея с живота си...

II

ГРАНИЧНАТА БРАЗДА

След Старозагорското въстание от септември 1875 г. в града била сформирана следствена комисия (меджлис), чийто председател бил каймакаминът Джамал бей. В нея влезли мириляят Мехмед паша, ред турски бейове и двама-трима български първенци. Сред тях бил Хаджи Господин Славов, който често бил принуждаван да изпълнява ролята на преводач при разпитите.

По странни стечения на обстоятелствата Хаджи Господин, воден от справедливи опасения за съдбата на града след въстанието, за което всички по-умни хора знаели, че ще е неуспешно (като всяко въстание, разбира се), решил заедно с други първенци да изпревари събитията и обадил на каймакамина какво се готви. Дали знаел този радетел на просветата, една от най-светлите личности дотогава в историята на Стара Загора и за невидимата страна на решението си?

Той бил умен човек, чужд на крайностите. И като мнозинаживееел между двата свята, тогава турски и български, като някак ги примирявал в себе си. Дори, както често става, не си давал сметка къде започва единият и къде другият - нищо не го принуждавало да избира.

Мисля си за оня момент, в който, докато превеждал показанията на разпитваните, пред него се озовал и Кольо Ганчев, пребит зверски още след задържането, чиито неясни от избитите зъби отговори Хаджи Господин трябвало да предава на турците. Мисля си за онова, което навярно е изпитал, когато погледите им се срещнали, както щели да се срещат още много пъти в още много други съдби през по-новите времена. Зад гърба на Кольо били тъмницата и побоищата, пред него - уважавания от всички училищен настоятел, седнал редом с турците. Зад себе си Хаджи Господин Славов усещал настръхналия меджлис, пред себе си пък

виждал отчаяното лице на бунтовника, чиято участ самият той до голяма степен изковал. В нея като в огледало била отразена и съдбата на народа, към който старият просветител все пак принадлежал,

Питам се, по какъв начин е усещал тази принадлежност в ония мигове Хаджи Господин? И дали не е бил той поглед, който двамата с Кольо Ганчев, щат не щат, са си разменили, най-страшното преживяване в живота му на човек, допринесъл дотогава с любов, с работа, с пари, изобщо с всичко, което имал, за процъфтяването на града? Дали в тази безкрайна минута или миг делото му не било погребано в него самия от състоялия се чрез посредничеството му разговор между двата свята, в който те нямало какво да си кажат, освен за сетен път да си повторят, че за да оцелее единият, непременно трябва да се срути другият?

В желанието си да избегне така мъчителното за всички ни раздвоение и да запази вътрешния си мир чрез външния, Хаджи Господин Славов се озовал неволно на страната, олицетворена от водещия разпита, като прекрачил, навярно без да разбере, границата, която все пак съществувала. Олицетворявала я съдбата на обущаря, обесен в Стара Загора два дни след свалянето на султан Абдул Азис.

По-нататък за Хаджи Господин споменава Димитър Илков, като фиксира лаконично двата периода в живота му: "Името му се споменува с почит и уважение от всички българи в Заарско – чак до навечерието на въстанието през 1875 г. Оттук нататък вече хората (тогавашната Заарска младеж) отбягват от него". И докато мисля върху тази, неизгубила жестокия си смисъл история, си спомням известния афоризъм на Солон: че никой няма право да каже за някого преди смъртта му, дали е живял добре или зле, достойно или недостойно.

КАПАНЪТ НА ВРЕМЕНАТА

Петнадесет години след Старозагорското въстание главният му организатор, Стефан Стамболов, откровено признал, че то било глупост - макар че това станало ясно още при организирането му, когато срещу начинанието се противопоставили по-заможните хора на града заедно с интелигенцията в лицето на учителите. Аргументи колкото щеш: настъпва есен, няма оръжие, няма пари, няма запаси от храна, подготовка и пр.

- Да бъда предводител, за себе си не се наемам, защото не съм се готвил за това: аз в живота си не съм дори един револвер гръмнал - заявил Атанас Илиев, един от главните противници на въстанието, получил образование в Чехия, когато му предложили ръководството.

В тази сцена има нещо симптоматично за времето, което насила формира герои - много е сходна тя с начина, по който Христо Ботев и Цанко Дюстабанов били принудени да поемат ръководството на четите си.

Както и да е. След предателството и неуспеха апостолите Стефан Стамболов, Захари Стоянов и Димитър Икономов, разбира се, избягали, а Атанас Илиев заедно с други невинни бил арестуван и хвърлен в тъмница. Все пак нещата донякъде се разминали. Макар и разстроен, с разклатени нерви и здраве, той бил пуснат няколко месеца по-късно на свобода, като след това дълго се стряскал и будел нощем от кошмарите, запечатали разпитите.

Историята обаче е коварна, особено с повторенията си. Те са своего рода подмигвания, които подсказват на по-прозорливите, колко е лесно човек да бъде излъган в най-интимните си пожелания и надежди, че нещата с новите времена вървят към оправяне.

По неведоми причини, макар и непряко, пътищата на Атанас Илиев и Стефан Стамболов се кръстосали още веднъж, вече в Княжество България, Тогава Стамболов бил на върха на мощта и славата си, а Атанас Илиев - автор на обширен труд за старозагорския департамент, префект на Стара Загора, съставител на няколко ценни учебника. Изо-

бщо, човек, който с наука и просвета се заел да преобразява България.

През 1887 г, по време на военните бунтове, макар и отново безпричинно, той бил заподозрян като съучастник в заговора за въстание на капитан Баянов. Последвал и арест - пак през късните нощни часове. Бил затворен в същата сграда, където се помещавал преди конакът, дори в същата килия, в която го хвърлили турците. И обвинението било същото: предателство към отечеството. Инквизициите - същите. Компанията в килията - същата. Затворили го заедно с един убиец психопат - Чернев, така наречения "черен пристав". Отново следвали среднощни разпити за събрания, обвинения в съучастие и предателски интриги. И всичко това, придружено с ритници и бой...

И там, през същите дълги и тягостни нощи, докато слушал по същия начин звучащите писъци на измъчваните от съседните килии, в компанията на убиеца, третиран, както и при турците, много по-добре от него, политическия, Атанас Илиев потресен си припомнял псувните и крясъците, изречени някога на турски, а сега повтаряни почти дословно на български. И в съзнанието му се преплитали сцени, в които границите между минало и настояще се размивали.

И дали в мрака, докато дишал тежкия, все така вонящ на кръв и пот въздух, в момента на просветлението, за което споменава, не е достигнал до извода, че кой знае каква разлика между тази и онази България по същество няма? Както нямало разлика в килиите, както нямало разлика в съдбите на онези поколения, на много още поколения - чак до днешните! - честни и духовно издигнати българи, решили да преживеят дните си в разумен и полезен труд в обществото, в което политическата гнус и страсти отричат априори всякакъв разум!

